

ILMIY MAQOLA: XALQARO HUQUQQA MUVOFIQ QOCHOQLAR VA BOSHANA IZLOVCHILARNING HUQUQ VA MAJBURIYATLARI HAMDA ULARNI TA'MINLASH MEXANIZMLARI

Yusupov Shahzod, Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti "Xalqaro huquq" fakulteti magistratura bosqichi talabasi
(O'zbekiston) shaxzodyusupov0905@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqola zamonaviy xalqaro huquqda qochoqlar huquqlari instituti masalalarini, ushbu institutning tarixiy rivojlanishi, xalqaro huquqda qochoqlar va boshpana izlovchilar maqomining xalqaro huquqiy tartibga solinishi, ularning belgilab qo'yilgan huquq va majburiyatlari, ushbu masalalar bilan shug'ullanuvchi xalqaro tashkilotlar, qochoqlar va boshpana izlovchilar huquqlarini himoya qiluvchi xalqaro mexanizmlar, ushbu masalalar yuzasidan xalqaro hamkorlikning asosiy yo'nalishlari kabi masalalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: qochoq, boshpana izlovchilar, qochoqlar maqomi, qochoqlar huquqlari, BMTning Inson huquqlari bo'yicha oliy komissari, qochoqlar huquqlarini himoya qilish.

Hozirgi zamonaviy xalqaro huquqda qochoqlar va boshpana izlovchilar boshqa shaxslar singari ma'lum huquq va majburiyatlarga ega. Ushbu shaxslarning huquq va majburiyatlari xalqaro huquqiy hujjatlarda shuningdek, davlatlarning milliy qonunchiligida ham belgilab qo'yilgan. Shu o'rinda dastlab huquqlarga to'xtalib o'tamiz.

Qochoqlarning huquqlarini quyidagi guruhlariga bo'lish mumkin:

- qochoqlarning xalqaro himoya institutidan kelib chiqadigan o'ziga xos huquqlari;
- qochoqlar boshpana beruvchi mamlakat fuqarolari bilan teng ravishda foydalanadigan huquqlar;
- qochoqlar istiqomat qilayotgan mamlakatda qonuniy bo'lgan boshqa chet el fuqarolari bilan teng asosda foydalanadigan huquqlar.

Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining (1948) 14-moddasida mustahkamlangan insonning asosiy huquqlaridan biri boshpana so'rash huquqidir¹.

1951 yilgi Konvensiya ruhiga muvofiq, barcha boshpana izlovchilar o'zlarining boshpana haqidagi da'volarini ko'rib chiqishning adolatli va samarali tartib-

¹ <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1999/404/en#a25>

qoidalariga ega bo'lishlari kerak. Qanday bo'lmasin, vakolatli davlat organlari qochoqlik maqomini berish to'g'risidagi arizalarini mohiyatan ko'rib chiqish mumkin yoki yo'qligini aniqlash uchun bunday shaxslarning arizalarini qabul qilishlari va arizachiga zarur yordamni, shu jumladan tarjimon berish va uning ishini ko'rib chiqish uchun topshirishni ta'minlashlari shart. UNHCR ning 8-sonli "Qochoq maqomini aniqlash" (1977 y.) to'g'risidagi xulosasiga ko'ra, agar ariza beruvchi qochoq deb tan olinmasa, unga amaldagi tizimga muvofiq ma'muriy, sud yoki boshqa organga qarorni qayta ko'rib chiqish uchun shikoyat qilish uchun tegishli muddat berilishi kerak.

Bunday holda, qochoq o'z arizasini ko'rib chiqish muddati davomida, shu jumladan uning murojaatini ko'rib chiqish uchun zarur bo'lgan vaqt davomida mamlakatda qolish uchun ruxsat olishi kerak. Yagona istisno shundaki, boshpana mamlakati huquqni suiiste'mol qilinmasligi kerak². Biroq, boshpana izlovchilar arizalari ko'rib chiqilayotgan vaqtda hibsga olinmasligi yoki qamoqqa olinmasligi kerak. Boshpana so'rash jinoiy javobgarlik hisoblanmaydi va o'zboshimchalik bilan hibsga olinmaslik insonning asosiy huquqi va erkinligidir. Agar qamoqqa olingan bo'lsa, boshpana izlovchilar qanday sabablarga ko'ra ushlanganliklarini bilish huquqiga ega; shu bilan birga, ular qamoqqa olish to'g'risidagi qaror ustidan shikoyat qilishga haqli.

Qochoqning eng muhim huquqlaridan biri 1951 yilgi Konvensiyaga a'zo bo'lgan barcha davlatlar hududida sudlarga erkin murojaat qilish imkoniyatidir. Bunda, qochoq odatiy yashash joyi bo'lgan mamlakat fuqarolari bilan bir xil mavqega ega. Ko'plab mamlakatlarda qochoqqa odatdagi yashash joyidagi mamlakat fuqarolari bilan bir xil maqom beriladi.

Ijtimoiy yordam milliy qonunchilikning amal qiladigan faoliyat sohasi hisoblanadi va shuning uchun uning standartlari xalqaro shartnomalar bilan tartibga solinishi mumkin emas. Biroq, kamsitmaslik tamoyiliga muvofiq, davlat hududida qonuniy ravishda istiqomat qiluvchi qochoqlar, odatda, istiqomat qiluvchi mamlakat fuqarolari uchun nazarda tutilgan miqdorda ijtimoiy yordam olish huquqiga ega. Xususan, 1951 yilgi Konvensiyaning IV bobi qochoqlar quyidagi huquqlarga ega ekanligini belgilaydi³:

- tanqis mahsulotlarni taqsimlash tizimi mavjud bo'lgan mamlakat fuqarolari bilan teng asosda ratsion tizimidan foydalanish;
- uy-joy masalasini xorijliklar odatda bir xil sharoitlarda foydalanadigan sharoitdan kam bo'lmagan qulay sharoitda hal qilish;

² <https://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1999>

³ https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/refugees.shtml

- qabul qiluvchi davlat fuqarolari bilan teng asosda boshlang'ich ta'limga ega bo'lish va boshqa ta'lim turlari bo'yicha chet elliklar ega bo'lganidan kam bo'lmagan mavqega ega bo'lish;

- xorijiy sertifikatlar, diplomlar va darajalarni tan olish; to'lov va yig'implardan ozod qilish, shuningdek, stipendiyalar bilan ta'minlash;

- milliy qonunchilikni inobatga olgan holda mehnat qilish va mehnat sharoitlari (to'lov miqdori, ish kunining davomiyligi, xodimlarning yoshi va boshqalar) uchun haq to'lash bo'yicha, milliy qonunchilikni hisobga olgan holda ijtimoiy ta'minot bo'yicha (masalan, yashash joyidagi mamlakat fuqarolari bilan bir xil lavozimga), qo'shma va bir nechta va moliyalashtirilgan pensiya tizimlarining kombinatsiyasi bilan pensiya olish (qochoqlar kichikroq miqdorda pensiya oladi)).

Qochoqlar, Konvensiyaning 15-moddasiga muvofiq, boshqa chet elliklar bilan teng asosda siyosiy xususiyatga ega bo'lmagan va foyda olish maqsadlarini ko'zlamagan uyushmalarga birlashish huquqiga ega. (notijorat birlashmalar), shuningdek, savdo kasaba uyushmalari.

Qochoqlar muammolarini hal qilishda muhim nuqta ularning o'zini o'zi ta'minlash masalasidir, ya'ni, ularga daromad keltiradigan kasblarni izlash masalasi - yollanma ish yoki o'z korxonalarini yaratish uchun sharoit yaratishdir.

Qochoqlar qishloq xo'jaligi, sanoat, hunarmandchilik va savdo-sotiq bilan mustaqil shug'ullanish, shuningdek, xuddi shu sharoitlarda chet elliklar foydalanadigan sharoitlardan kam bo'lmagan qulay sharoitlarda tijorat va sanoat sherikliklarini o'rnatish huquqiga ega.

Boshpana huquqiga ham to'xtaladigan bo'lsak, boshpana so'rash to'g'risidagi da'volar bo'yicha cheklovchi siyosatlar doirasi boshpana olish huquqining noaniqligini oshiradi, bu esa davlatning boshpana berish huquqi uning tegishli ichki qonunchiligi bilan amalga oshirilishiga imkon yaratadi. Bu huquqning birinchi jihati suverenitetning asosiy tamoyillaridan kelib chiqadi: davlatlar o'z hududiga kimlar kirishi va yashashi mumkinligini erkin nazorat qilishi huquqiga ega. O'z navbatida, qochoqning kelib chiqishi mamlakati, agar u o'z fuqarolarining bir qismini "yo'qotsa" "shikoyat" qila olmaydi, chunki ular nafaqat boshqa davlatda qolishi, balki yangi fuqarolikni ham qo'lga kiritishi mumkin. Bundan farqli o'laroq, o'tmishda ba'zi olimlar qochoqlar oqimiga sabab bo'lgan davlatlar (qochoqlar siyosati deb ataladigan) mezbon davlatga tovon to'lash orqali javobgarlikka tortilishi kerakligini ta'kidlaganlar⁴.

Boshpana olish huquqining individual jihati yana ikki qismga bo'linadi: bir tomondan, kelib chiqqan mamlakat o'z fuqarolarining chiqib ketishiga to'sqinlik qilmasligi kerak (Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning 12 (2)

---

⁴ Lee L.T. The Right to Compensation: Refugees and Countries of Asylum [Электронный ресурс] // ResearchGate [сайт]. URL: https://www.researchgate.net/publication/272689049_The_Right_to_Compensation_Refugees_and_Countries_of_Asylum (дата обращения 13.04.2019)

moddasi); boshqa tomondan, nazariy jihatdan boshpana olish huquqi boshqa davlatga kirish uchun tegishli huquqni keltirib chiqaradi. Shunday qilib, qabul qiluvchi davlatlar qochoqlarni qabul qilish va himoya qilish majburiyatiga ega, bu esa yuqorida qayd etilgan suveren huquqini hududiy nazoratni amalga oshirishning cheklanishi hisoblanadi. Aytish kerakki, bunday majburiyatning mavjudligi bugungi kungacha bahsli bo‘lib qolmoqda.

1951 yildagi Qochoqlar to‘g‘risidagi konvensiyada (va uning 1967 yilgi Protokolida) boshpana huquqi umuman qayd etilmagan⁵. Buning o‘rniga u qo‘shni davlatlardan noqonuniy kirish uchun jazolarni taqiqlaydi va qaytarmaslik tamoyilini belgilaydi: qochoqlar ta‘qib qilinishi mumkin bo‘lgan mamlakatlarga ekstraditsiya qilinmasligi, chiqarib yuborilmasligi yoki deportatsiya qilinmasligi kerak.

Xalqaro (inson huquqlari) shartnomalarda boshpana olish uchun individual huquq mavjud bo‘lmasa-da, bu masalani baholashda xalqaro huquqning boshqa manbalari, xususan, xalqaro odat huquqi ham dolzarbdir. Negaki, bir qator Yevropadavlatlari bu sohada konstitutsiyaviy qoidalarni ishlab chiqdilar va ularning amaliyoti (Yevropa Ittifoqi bilan birga) so‘nggi o‘n yilliklar davomida umuman olganda sezilarli darajada rivojlandi va ijobiy tendensiyaga ega. Shunday qilib, ba‘zi olimlar bunday huquqni odatiy xalqaro huquq normasi yoki umumiy tamoyil sifatida qo‘llab-quvvatlaydi⁶.

Biroq odatda, davlatlar o‘zlarining hududiy suverenitetlarining bunday keng qamrovli cheklanishini hali qabul qilinmagan norma deb hisoblashadi. Aksariyat mualliflarning ta‘kidlashicha, faqat boshpana "so‘rash" huquqi bor, lekin davlatlar uchun boshpana "berish" uchun tegishli majburiyat yo‘q. Gudvin-Gill va MakAdam xulosa qilganidek, davlatlar amaliyoti faqat bitta xulosaga imkon beradi: shaxs boshpana olish huquqiga ega emas⁷.

Bu xulosa 2016-yilda BMT Bosh Assambleyasining Qochoqlar va muhojirlar to‘g‘risidagi Nyu-York deklaratsiyasida qo‘shimcha tasdiqlandi, unda BMT a‘zolari boshpana olish huquqining amaldagi huquqiy maqomini yana bir bor ta‘kidlab, har kim istalgan mamlakatdan chiqib ketish va qaytish huquqiga ega ekanligini tasdiqladi. Har bir davlat shu davlatning xalqaro majburiyatlarini inobatga olgan holda o‘z hududiga kimni qabul qilishini belgilashda suveren huquqiga ega ekanligi belgiland. Boshpana olish huquqining huquqiy maqomi haqidagi bunday bayonotlar bir qarashda bir-biriga qarama-qarshi bo‘lib tuyulishi mumkin: agar davlatlar hali ham boshpana izlovchilarni o‘z xohishiga ko‘ra qabul qilishlari yoki rad etishlari mumkin bo‘lsa, boshpana so‘rash huquqi qanday ma‘noga ega?

⁵ Протокол, касающийся статуса беженцев (Нью-Йорк, 31 января 1967 г.) // Бюллетень международных договоров. 1993. №9. С. 28-31.

⁶ Woerster W. T. The Contemporary International Law Status of the Right to Receive Asylum / International Journal of Refugee Law 26/4. 2014. P. 45-86.

⁷ Goodwin-Gill G. The Refugee in International Law / G. Goodwin-Gill, J. McAdam // Oxford University Press. 2007. P. 148-195.

Diqqat bilan o'rganilsa, bu qarashlar davlatlarning qochoqlar va boshpana izlovchilarni jinoiy ta'qib yoki shafqatsiz muomalaga duchor bo'lishi mumkin bo'lgan mamlakatlarga ekstraditsiya qilish, chiqarib yuborish yoki deportatsiya qilishdan bosh tortish majburiyati bilan cheklanadi (qaytarmaslik tamoyili). Shunday qilib, boshpana berish tartib-qoidasi nafaqat shaxsning haqiqatan ham qochoqlik darajasiga ega ekanligini aniqlash uchun emas, balki uning o'z mamlakatiga noqonuniy olib ketilishining oldini olish uchun ham zarurdir.

Qiynoqlarga qarshi kurash to'g'risidagi konvensiyaning 3(1)-moddasida ishtirokchi-davlat har qanday shaxsni boshqa davlatda qiynoqlarga duchor bo'lish xavfi borligiga ishonish uchun jiddiy asoslar mavjud bo'lsa, uni chiqarib yubormasligi, qaytarmasligi ("qayta yuboruvchi") yoki ekstraditsiya qilmasligi kerak. Ushbu qoida majburiydir. Na davlat xavfsizligi, na shaxsning xatti-harakati ushbu qoidaning buzilishini oqlay olmaydi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Konvensiyasining 3-moddasining yuridik kuchi inson huquqlari bo'yicha boshqa shartnomalarga nisbatan ikki sababga ko'ra cheklangan. Birinchidan, shunchaki g'ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsituvchi muomala yoki jazo choralari uning doirasiga kirmaydi. Ikkinchidan, bu faqat Qiynoqlarga qarshi kurash to'g'risidagi konvensiya 1-moddasida belgilangan qiynoq holatlariga nisbatan qo'llaniladi. Shunday qilib, nodavlat (qurolli) guruhlar yoki umuman xususiy shaxslar tomonidan sodir etilgan qiynoqlar bu moddaning yurisdiksiyasiga kirmaydi.

Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi paktida qaytarib yubormaslik tamoyili aniq qayd etilmagan. Inson huquqlari bo'yicha qo'mita (HRC) va Inson huquqlari va asosiy erkinliklarini himoya qilish to'g'risidagi konvensiyaning 3-moddasiga kiritilgan qiynoqlar, g'ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsituvchi muomala yoki jazoga oid taqiqlar deportatsiya, chiqarib yuborish yoki ekstraditsiya qilish uchun ham qo'llanilishini aniq ta'kidladi.

Inson huquqlari va asosiy erkinliklarini himoya qilish to'g'risidagi konvensiyaning 3-moddasi davlatlarning o'z chegaralarini nazorat qilish bo'yicha suveren huquqini hamda shaxslarni deportatsiya qilish, chiqarib yuborish yoki ekstraditsiya qilish imkoniyatlarini cheklashini bir necha bor ta'kidlagan. 1961 yilda Yevropa Inson huquqlari komissiyasi (11-bayonnoma kuchga kirgunga qadar individual arizalarni ko'rib chiqdi) chet el fuqarosini deportatsiya qilishda davlat qiynoqlar yoki g'ayriinsoniy muomalaning mavjudligi yoki yo'qligini aniqlashi kerak degan qarorga keldi⁸.

Shuni ham alohida ta'kidlash kerakki, qochoqlar va boshpana izlovchilarning huquqiy maqomi ularni qabul qiluvchi davlatga nisbatan nafaqat huquqlar, balki majburiyatlar ham mavjudligini nazarda tutadi. Ular Qochoqlar to'g'risidagi

⁸ X against The Federal Republic of Germany, Application № 1465/62 (1962) / 5 Yearbook of the European Convention on Human Rights 256, P. 260.

konvensiyaning 2-moddasida qisqacha ta'riflangan. Unga ko'ra, Har bir qochoqning o'zi joylashgan mamlakat oldida majburiyatlari mavjud bo'lib, jumladan, uning qonunlari va qoidalarga, jamoat tartibini saqlash bo'yicha ko'riladigan choralariga bo'ysunishi talab etiladi⁹. Ushbu normalarni buzish, xususan, jinoiy qilmish sodir etish nafaqat jinoiy javobgarlikka, balki deportatsiyaga ham olib kelishi mumkin.

Xalqaro miqyosda boshpana berish jarayonida bir qancha muammolar kelib chiqishi mumkin. Qochoqlar va boshpana izlovchilar bilan ishlovchi nodavlat tashkilotlar sanoatlashgan mamlakatlarda boshpana izlovchilar duch kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklarga e'tibor qaratdi. Ko'pgina mamlakatlardagi migratsiya siyosati ko'pincha tartibsiz migratsiyaga qaratilganligi va chegara nazoratini kuchaytirishi sababli, ular ko'chirilgan odamlarni boshpana so'rashi mumkin bo'lgan hududga kirishdan to'xtatadi. Boshpana berish tartib-qoidalaridan qonuniy foydalanish imkoniyatining yo'qligi shaxslarni noqonuniy kirishga ko'pincha qimmat va xavfli urinishlar qilishga majbur qilishi mumkin.

So'nggi yillarda jamoatchilik, shuningdek, ko'plab mamlakatlardagi siyosatchilar uchinchi mamlakatlarga joylashtirish natijasida kelgan qochoqlarga tobora ko'proq e'tibor qaratmoqda lekin boshpana izlovchilar va qochoq maqomini olgan qayta joylashtirilmagan shaxslarga tobora kamroq e'tibor qaratmoqda. Boshpana izlovchilarni hatto "navbatni buzuvchilar" deb ham atashadi, chunki ular o'zlarining boshqa joyga joylashtirilishini kutmaydilar¹⁰.

Boshpana izlovchilar ko'pincha boshpana so'rash da'volarining natijasini oylar yoki yillar kutishlari kerakligi va odatda ishlashga ruxsat berilmaganligi va kam yoki umuman moliyaviy yordam olmasliklari sababli, ularga qashshoqlik katta xavf tug'diradi.

Boshpana izlovchilar odatda ularning arizalari ko'rib chiqilayotganda hukumatdan ma'lum yordam oladilar. Biroq, ba'zi mamlakatlarda bu qo'llab-quvvatlash qochoq maqomi berilgandan so'ng darhol tugaydi. Biroq, shaxsga qochoq maqomi berilganligi uning yangi hayot boshlash uchun zarur bo'lgan barcha hujjatlarni allaqachon olganligini anglatmaydi¹¹.

Qochoq maqomini olish bilan bir qatorda ushbu maqomning bekor bo'lish asoslari ham mavjud bo'lib, quyida ularni ko'rib chiqamiz. 1951 yilgi Konvensiya qochoqlik maqomini bekor qilish asoslarini batafsil tartibga soladi. Bularga quyidagilar kiradi: 1) o'z fuqaroligi bo'lgan mamlakat himoyasiga ixtiyoriy ravishda qaytish; 2) fuqarolikni ixtiyoriy ravishda tiklash; 3) yangi fuqarolikni qabul qilish; 4)

⁹ https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/refugees.shtml

¹⁰ Resettlement: where's the evidence, what's the strategy?, Alexander Betts, Forced Migration Review 54, January 2017, page 73

¹¹ [New refugees face homelessness and destitution](http://www.refugeecouncil.org.uk). *Refugeecouncil.org.uk* (7 мая 2014). Дата обращения: 16 июля 2016. [Архивировано](#) 19 августа 2016 года.

ta'qiblar qurboni bo'lishdan qo'rqan mamlakatga ixtiyoriy ravishda qaytish; 5) o'z fuqarosi bo'lgan mamlakatning himoyasidan foydalanishni rad etishning iloji yo'qligi, chunki qochoq deb e'tirof etilgan holatlar endi mavjud emasligi;

6) muayyan fuqaroligiga ega bo'lmagan shaxsning o'zining sobiq istiqomat qilgan mamlakatiga qaytishi, chunki u qochoq deb tan olingan holatlar endi mavjud emasligi (1-modda C). Oxirgi ikki punkt, mamlakatdagi sezilarli o'zgarishlar tufayli xalqaro himoya endi talab qilinmasligiga asoslanadi va chunki shaxs qochoq bo'lgan sabablar endi mavjud emas (Yo'riqnomaning 115-bandi). UNHCR ma'lumotlariga ko'ra, qochoq maqomini bekor qilish uchun sanab o'tilgan asoslar to'liq va yakuniydir va "qochoqlik maqomini bekor qilishni oqlash uchun" boshqa sabablar keltirilishi mumkin emas (Yo'riqnomaning 116-bandi).

Keling, qochoq maqomini belgilashning tartib va mezonlari bo'yicha BMT Qochoqlar bo'yicha Oliy komissarligi Yo'riqnomasida keltirilgan talqinlarni hisobga olgan holda qochoq maqomini bekor qilish asoslarini tahlil qilaylik.

Qochoq maqomini bekor qilish uchun barcha asoslarni ikki guruhga bo'lish mumkin: qochoqning tashabbusi bilan sodir bo'lgan qochoq maqomining o'zgarishi (birinchi to'rtta asos) va uning irodasiga qarshi yuzaga kelgan (oxirgi ikki asos).

Birinchi guruh qochoq maqomini bekor qilish uchun asoslar:

1) o'z fuqaroligi bo'lgan mamlakat himoyasiga ixtiyoriy ravishda qaytish. Ushbu asos uchta majburiy shartni o'z ichiga oladi: a) ixtiyoriylik, b) o'z fuqaroligi bo'lgan mamlakatdan himoya so'rash niyatining aniq ifodalanganligi, c) qochoq haqiqatda bunday himoyani olishi kerakligi. Milliy pasport olish yoki uning amal qilish muddatini uzaytirish o'z davlati himoyasidan qaytadan foydalanishning isbotidir. Biroq, agar milliy pasport egasiga o'z mamlakatiga kirishga ruxsat berilmasa, bu qochoq maqomini saqlab qolish uchun asosdir.

2) oldingi fuqarolikni ixtiyoriy ravishda tiklash. Agar oldingi fuqarolik qonun bilan berilgan bo'lsa, agar undan voz kechish imkoniyati mavjud bo'lsa va quyidagi shartlar bajarilgan bo'lsa, bu fuqarolikni ixtiyoriy qabul qilish deb hisoblanadi: qochoq to'liq ma'lumotga ega bo'lgan, ammo undan ongli ravishda foydalanmagan yoki undan foydalana olmagan bo'lsa; sobiq davlatining fuqaroligini tiklash uning rejalariga kirmaganligini tasdiqlovchi sababni ko'rsatsa; (Yo'riqnomaning 128-bandi);

3) yangi fuqarolikni olish va o'z yangi mamlakatining himoyasidan foydalanish. Odatda biz qochoqning yashash mamlakati fuqaroligini olish haqida gapiramiz. Ammo qochoq boshqa davlat fuqaroligini olgan holatlar mavjud, bu ham qochoqlik maqomining bekor qilinishiga olib keladi;

4) ta'qib qilish xavfi mavjud bo'lgan yoki undan tashqarida shaxs ta'qibdan qo'rqan mamlakatda ixtiyoriy ravishda yashash. Ushbu asos fuqarolikka ega va fuqaroligi bo'lmagan qochoqlarga nisbatan qo'llaniladi va o'z fuqaroligi yoki doimiy yashash joyiga qaytgan va birinchi ikkita asos bo'yicha qochoq maqomini

yo'qotmagan qochoqlarga nisbatan qo'llaniladi. Bu asosda markaziy o'rinni "ixtiyoriy turar-joy" iborasi tashkil etadi, ya'ni shaxs doimiy yashash uchun fuqaroligi yoki doimiy yashash joyiga qaytishini bildiradi. Fuqarolik mamlakatiga milliy pasportsiz, lekin faqat boshpana bergan mamlakat tomonidan berilgan sayohat hujjatlari bilan vaqtinchalik tashrif buyurish, bu joylashishni anglatmaydi va qochoqlik maqomining bekor qilinishiga olib kelmaydi (Yo'riqnomaning 34-bandi).

Ikkinchi guruh qochoq maqomini bekor qilish uchun asoslar:

5) fuqarolarning qochoq deb tan olinishiga asos bo'lgan holatlarning yo'qligi. Bunday holatlarga mamlakatdagi tub o'zgarishlar kiradi, bu fuqarolarning ta'qib qilinishidan qo'rqish holatlarining mavjud emasligi bilan izohlanadi. Bundan tashqari, shaxs o'tmishda qattiq ta'qibga uchragan va shu sababli, hatto o'z mamlakatida tub o'zgarishlar ro'y bergan bo'lsa ham, qochoq bo'lib qolishi bundan mustasno. Bunga subyektiv sabablar to'sqinlik qilishi mumkin: o'tmishdagi salbiy tajriba, shuningdek, mahalliy aholining unga nisbatan avvalgi munosabatini saqlab qolish (Yo'riqnomaning 136-bandi);

6) qochoq bo'lish uchun hech qanday sabab yo'q bo'lgan fuqaroligi bo'lmagan shaxslar. Ushbu asos faqat doimiy yashash joyiga qaytishi mumkin bo'lgan fuqaroligi bo'lmagan shaxslarga nisbatan qo'llaniladi, chunki ta'qiblar qo'rquviga sabab bo'lgan holatlar tubdan o'zgarganligidir. (Yo'riqnomaning 137-bandi).

Shuni ta'kidlash kerakki, qochoq maqomini bekor qilish uchun asos bo'lishidan qat'i nazar, u boshpana berilgan mamlakatni darhol tark etmasligi va boshqa davlatga borishi uchun etarli vaqt berilishi kerak.

Umuman olganda qochoqlar va boshpana izlovchilarning huquq va majburiyatlari bir qancha xalqaro hujjatlarda belgilab qo'yilgan. Ko'rishimiz mumkinki, boshpana izlovchilarning huquq va majburiyatlari aniq belgilangan hujjatlar deyarli yo'q, lekin buni aniqlash xalqaro huquqning umume'tirof etilgan normalari bilan amalga oshiriladi. Shu bilan birga boshpana olish jarayonida ko'plab muammolar ham kelib chiqishi mumkin. Bu esa ushbu muammoning hamon dolzarb ekanligini anglatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Report of the Forty-Fifth Session of the Executive Committee of the High Commissioner's Programme, Geneva, 3-7 October, Doc. A/AC.96/839.
2. The Addis Ababa Document on Refugees and Forced Population Displacements in IIIII Africa. UNHCR, OAU. Geneva.
3. Perruchoud R. "From the Intergovernmental Committee for European Migration to the f, l International Organization for Migration". 1 URL 501.
4. S. Ogata. "The United Nations at fifty: the humanitarian challenge". Statement to the European Parliament, on Refworld CD-Rom.

5. Takkenberg L. "The Protection of Palestine Refugees in the Territories Occupied by Israel", URL 414.
6. Hathaway J. "The Evolution of Refugee Status in International Law". - International and | comparative law quarterly. Vol. 33, Part 2.
7. Arboleda E. "Refugee Definitions in Africa and Latin America: The Lessons of Pragmatism". URL. N. 3.
8. J.J. Bolten. "From Schengen to Dublin: The new frontiers of refugee law". - Schengen. • Internationalisation of the law on aliens, refugees, privacy and the police. Alblasterdam. the Netherlands.
9. Дети-беженцы: Рекомендации по обеспечению защиты и помощи / Упр. верхов, комиссара ООН по делам беженцев. Женева, УВКБ ООН
10. Журнал «Защита беженцев и роль УВКБ ООН»,